KNJIŽEVNE NOVINE br. 814, 15 - II - 1991.

Пре укусом него моралом

Разговор Гжегожа Мусјала са Јосифом Бродским

Може ли се говорити о „новој декаденцији", о промени, још се не зна у којем правцу, а која се дешава у духовности Европе? У моралним вредностима? Наравно, не намеравам да то формулишем превише широко, у жељи да избегнем понављање нечега што би за Вас можда било превише очигледно, но зато бих се хтео позвати, као на симбол, на пољску револуцију „non-violence", у којој је широко разумевани појам духовности одиграо практичну улогу. Није случајно што је у тој револуцији без проливања крви смештен знак крста као симбол спремности на праштање и способности за сношење одговорности за своје време, за приношење жртве и жртвовање за вредности. Такви су укратко разлози због којих би хтео да упитам великог песника . . .

Молим да се одрекнете епитета, ОК?

ОК.

Онда укратко: какво је Ваше питање?

Ваш однос према религији. Исто оно питање које су вам поставили пре пола часа на сусрету с новинарима на универзитету, и на које сте одбили да одговорите. Чули смо тада да је то питање из реда оних која не треба постављати ни на њих одговарати".

Ја . . . шта има . . . не мислим . . . прво — с моје тачке гледишта религија је исповедање вере у постојање Цркве, а то је у највишем степену лични, и чак интимни проблем. Не говори се јавно о интимним питањима. Толико за почетак, а друго: јавно расправљање о религији превише често се окончава преобраћењем. Крајње је лако склизнути на тај тон — ради скупности цене можда. Чак, ако се публици супротстављa нешто што се сматра крајњим истинама, и чак ако то треба за људе да буде спасоносно. Те ствари напросто треба оставити људима да сами о њима одлучују. Питање вере је, како ја разумем, питање стизања — до вере се стиже, она није дата. Живот се у људима ослобађа, и ништа не може заменити снагу живота. То је рад који треба препустити самоме себи и који сигурно најбоље извршава време. Ограде које износим у извесној мери су последица боравка у земљи која је упила у себе или коју су обухватиле бројна веровања. То није хомогена земља као Пољска, и, рецимо, носити кроз Америку знак крста значи излагати се на не превише пријатну резонансу — на пример, рецимо, некаквог Кју Клукс Клана. Поврх тога људи, чија су религијска уверења другачија, имају право да се осећају увређени. Ово место подсећа на Александрију из другог или трећег века пре Христа — вашар религија. У том смислу пријатније је бити, као Пољаци, искључиво католици или некатолици — али само дотле док не буде ваљало остајати унутар свога друштва. Прекорачивање граница значиће судар с масом свакојаких питања, као и с мноштвом конфликата — често крвавих конфликата — као што су верски ратови у историји човечанства. Могућност таквог обрта ствари дужни смо да стално узимамо у обзир.

Што значи да би се сад ваљало вратити на питање шта је за мене религија? Али, пре тога ипак, док питање задржавам у памћењу, хтео бих се осврнути на Ваше раније примедбе о декаденцији културе. Култура се распада само по мишљењу јединке. Говорити о „декаденција културе" значи држати се солипсистичког гледања на стварност. Слично ће развратник сматрати да етика подлеже распаду. Етички систем је за развратника мртав. Али ако ниси развратан, ту исту етику опажаш у пуној лепоти. Стога мислим да је говорити о декаденцији културе нешто преурањено, чак мелодрамско, нарочито када је реч о некој новој декаденцији итд. Када говорим о тим стварима ја чувам нарочиту опрезност, иако се заиста, заправо чудне ствари дешавају данас с културом; — култура није изузетак међу осталим областима живота. Сви смо жртве — то је мој озбиљан поглед — нове демографске ситуације у свету. Број људи нечувено расте. А традиционални системи обучавања, однекуд исти, још увек се нису прилагодили новим чињеницама демографије. Стога се многе новине разбијају о старе доктрине. Пример културе — рецимо, у последњих двадесет или тридесет година у области квалитета није се много променило, иако се у томе истом времену број становника земљине кугле удвостручио. Као резултат netto добијамо стога ситуацију када се читава нова поколења конфронтирају с материјалом с њихове тачке гледиште не новим, или у најбољем случају бивају подложни његовом утицају. А и та нова поколења нису произвела, како се чини, никакве нове квалитете. Изгледа то тако као да се труде да остану изван традиционалних веза, традиционалних културних веза, пошто нема сумње да садашња ситуација у већем делу популације изазива појаву глади или негације. На Западу је све ствар дистрибуције — постоји маса врло лепих речи, неке су сасвим нове по настанку, али нико их не рекламира. То је капиталистичка земља, зарада је мотор деловања и неко ко хоће да заради — може се то признати као правило — има веома тачну представу о томе шта је тржиште. За њега постоје ствари сигурне, а не ствари вероватне, и то је његова ограниченост. Тај човек се напросто не бави разматрањем ствари које ће отићи у пропаст, и чешће чак просто није у стању да то учини. А на Истоку . . . на Истоку . . . Тамо се разборитим, и чак из многих разлога корисним, сматра претресање старих вредности, што је, разуме се, веома исправно и служи друштву као интелектуално или културно везиво, али ја га не сматрам нарочито трајним.

Био бих склон да сматрам — и ту се враћамо на религију — да невоља с њом и с том пољском формом новог католицизма почива на њиховом смештању наспрам Пољске, наспрам теорије non-violence, итд., итд. Брига с тим питањима — како то изразити — почива на томе што се у крајњој анализи она показују да су предмети етике, а етика сама по себи не може спојити друштво. Потребно је нешто више, утолико пре што је етику, како ми се чини, лако глумити. Нема ничега простијег од изигравања виших начела. Сматрам како друштву, да би се учинило стварно отпорним, треба дати естетику — јер естетика се не може асимиловати. То значи да човек треба најпре да буде естетско биће, јер естетика је, видите, по моме уверењу, мајка етике. И коликогод Цркви била блиска питања из области етике, она није кадра да ствара уметност. Начин на који проблеме Цркве третира уметност много је занимљивији него начин на који се сама Црква о томе изјашњава. На пример, дантеовска верзија посмртног живота у **Божанској комедији** за мене је много занимљивија него оно што бих о тој теми могао наћи чак у Новом завету. А да и не говоримо о блаженом Аугустину, а да и не говоримо о другим црквеним оцима.

Сматрам да се основи које данашња пољска Црква жели да активизује пре тичу моралне . . .

Или онога што је на крају? Опет неко ко говори о моралу, а какав је његов основ? Па добро, појам Бога, разуме се. Али ми живимо у свету који је још увек веома заузет негирањем постојања било каквог вишег бивства. Због тога људима преостаје да морална и етичка начела приме на веру, а то је дивно и красно, али се лако подаје угрожености. Већ сам рекао: естетику сматрам мајком етике, етичка начела израњају из естетских, а сама естетика је материјална, у неком смислу опипљивија него предмети вере.

Разумем да је Вама ближи етички интелектуализам античких људи, на пример, Марко Аурелије . . .

Не помињимо имена. Покушавам само да кажем како човек најпре чини свој избор на естетском, а потом на етичком основу. Узмимо за пример дете, једногодишње дојенче, које не говори, чије је искуство о свету равно нули. Мајка држи дете на рукама, има неколико гостију и дете се смеје једнима, а када види друге — плаче. Другим речима, једнога воли, другога не, што означава да вежба у себи чињенице естетског избора. Или да његов суд има естетски карактер, и стога престиже етику, толико имам намеру да кажем. И мислим такође да је естетика солиднија база на којој може да се уздигне друштво, цивилизовано друштво, јер ће моралне изборе засноване на Цркви, на вери, на религији, раније или касније ваљати кодификовати, док естетика ствара пристојног човека без прибегавања легализацији.

Па где онда смештате метафизичко искуство, духовност која куша појединачног човека, и знање које преко таквог искуства стиже?

Па где онда смештате метафизичко искуство, духовност која куша појединачног човека, и знање које преко таквог искуства стиже?

Смештам га ван Цркве. Црква, религија, то није ништа друго но други начин изражавања метафизичког потенцијала у човеку. Ради јасности требало би да наведем разне личне разлоге таквог свог мишљења. Па ето, мој живот је протицао на тај начин да сам, пре но што сам упознао Стари и Нови завет, прочитао **Бхагавад-Гиту, Махабхарату** и **Упанишаде** — а тако се десило зато што је у Русији за моје поколење Библија била просто недоступна. Библију сам прочитао тек у своје двадесет две или двадесет три године. Те тако, прочитао сам оне књиге и осетио како се у мени отварају необични метафизички хоризонти, да, хоризонти, то је права реч. Кроз хиндуизам, формулишимо то на мало магловит начин, улази се стварно на небодерске духовне Хималаје — степен по степен итд. Иако ми је од почетка било јасно да то није моја струка — то је било напросто, како да се изразим — биолошки страно, и поред тога што бих се могао подвргнути практиковању и с пријатношћу бих практиковао самонегацију. Практиковао сам је — шта има, ради самоодбране, јер кад полиција ступа у дејство и почиње да бије, то може да буде страшан пакао. Али не могу да те шчепају, јер ниси своје тело. Дешло је до тога да моје тело није било моје, и када сам прочитао Стари и Нови завет, а читао сам један за другим не раздвајајући их, као што се чини у овој земљи и претпостављам у Пољској . . .

Не, сигурно се не раздваја јединство . . .

. . . оно, значи што сам одмах осетио било је да ми је Стари завет ближи — делимично зато што сам Јеврејин, али и не само зато што сам Јеврејин. То је само такав оквир мој начин схватања, извесно искуство — али поврх свега сам памтио какве је метафизичке хоризонте отворио преда мном хиндуизам . . . Зато се осећам нелагодно кад неко почиње говорити о овој или оној Цркви — сматрам да метафизички потенцијал који постоји у човеку бива изузетно ретко, јесте, уверен сам, бива изузетно ретко искоришћаван у овим или оним вероисповестима.

Постоји један дубоки ниво религијског доживљавања на коме се у разним религијама долази до приближног, мада не и истоветног обрасца моралних вредности. То би доказивало постојање извесне морално-етичке заједнице људског рода на дубоком нивоу духовности, независном од оне естетске „матере" о којој Ви говорите. Католицизам, на пример, слично као и будизам, познаје седмоетапно духовно вежбање које води до мистичних стања, ону „седмоспратну планину" о којој је писао Томас Мертон и коју познајемо из шпанске мистике.

У будизму има осам етапа.

Лепо је то, господо, што бројите. Мене ипак више занимају, како то да кажем principia. Недавно сам о томе разговарао с Мирошем — у књижевности се врло често налазимо, писац се [illegible]

кама, прилагођавању онога што говори, у већем или мањем степену, друштвеној стварности, о утицању на друштво — и тада се потпуно уклапа у западну традицију, у традицију контролисане воље, коју посредством личне лирике намеће друштву и мења га. У томе истом времену његову снагу деловања коче ипак везе Истока, филозофија самонегације. Било како било, писац стоји на раскрсници тих двају путева, и читава вредност књижевности, а нарочито поезије, потиче за појединачног читаоца и за све људе тачно отуда, из скривене стране, из прожимања самонегације и воље. Само зато нас књижевност, и нарочито поезија, у извесном смислу привлачи. Стога нисам заинтересован за седам или осам нивоа духовне двозначности, јер изван њих постоји још неколико других ствари.

Није ли Малро рекао да ће XXI век бити или духован, или га уопште неће бити . . . ?

Може бити, шта има, Малро је рекао толико тога. Французи много воле златне мисли, још ваљда од Ла Рошфукоа, можда и од раније, не знам. Милош сматра да свет ступа у стадијум потпуног нихилизма. Нисам баш потпуно уверен у то, иако судећи по појавама видимо да се стварност не подаје никаквим етичким захтевима. Пре ће бити да прелази у паганство. Мислим да ће из тога произићи — и то је једна од мојих најозбиљнијих стрепњи — страшно религијско племе, чак и не сасвим религијско, укрштање исламског света са светом који је све слабије хришћански. Он неће бити способан за одбрану, док ће онај први и даље остати нечувено категоричан. Предвиђам тај конфликт на основу чисто математичких израчунавања, чисто демографских, иако нисам мудрац, нисам пророк и не умем да кажем какав ће бити двадесет први век. Што је горе, чак нисам ни радознао какав ће бити двадесет први век: нећу га чекати, и зашто бих се њиме узбуђивао. Лако је било Малроу да фантазира — у његовом случају сасвим је лако, јер је био сигуран да то време неће доживети. Будућност која се даје предвидети, јесте по мени — али и у томе се могу варати — конфликт између духа толеранције и нетолеранције. Већ данас се предузимају мере да га разреше у будућности: на пример, прагматисти покушавају доказати да су оба та начела једнако важна. Не верујем у то ни најмање. Сматрам да мухамедански појам општег поретка треба да буде уништен, искључен. Најзад, како год било, од муслимана смо духовно старији шест векова и имамо право, како сматрам, да говоримо шта је добро, шта зло.

Док сам Вас слушао јуче када сте говорили своје песме, и док сам слушао Данијела Вејсборта који их је говорио у енглеским преводима, осетио сам како ме је узбудило ваше декламовање на руском — иако сам свестан колико сте различите личности и колико се енглеска и руска верзија разликују по расположењима. Оно што сте ви чинили пре је било јаук, плач . . .

То није био јаук, то није био плач. Таква је напросто прозодија руског језика.

Који разумем. Изузев онога што сте Ви чинили читајући своје песме.

Па добро. Можда.

Ритмички ми се то асоцирало с . . .

То се асоцира с метрумом, с прозодијским аспектом овога или онога дела. Читава књижевност коју имамо у хришћанству — а руска књижевност спада непосредно у хришћанство, нарочито поезија — делић је литургијске праксе, химне, ако више волите. Тамо се налазе узори који подлежу јаком преносу, јер поезија је уметност категоричног тврђења, не само — замазивања. Постоји разлика између онога што налазимо у енглеској књижевности и онога што се пише на руском, и она има културни карактер — нешто што је карактеристично тврђење сматра се у енглеској традицији лошим тоном. Почело је то од прошлог века, тако нешто. А у добар тон спада, ради промене, замазивање себе — све је то мало смешно, поезија није уметност замазивања себе, јер би од замазивања себе остајао још само један логичан корак до потпуног затварања.

То је јасно.

Лонгинович: А ја сам хтео поставити питање везано за руске религијске филозофе с прелома векова: Шестова, Соловјова, Берђајева, који су сматрали да с ером комунизма улазимо у ново средњовековље — да ли бисте могли то на неки начин довести у везу с видљивим појавама распада монолитног комунизма?

Забавно . . . хм . . . Шестов није никад ништа такво рекао, то је Берђајевљева идеја. У извесном смислу је био у праву, макар зато што бацајући поглед у будућност није тада видео ништа. Та предсказања су као и сва друга — нарочито Берђајевљева предсказања . . . нта има, предсказивање, у самој ствари, јесте лак посао [illegible]

век. Не бих хтео да ово зазвучи превише оптимистички, али комунизам је умро — и не само он, по моме мишљењу него и свака форма идеолошког друштва, бар у Источној Европи. Можда ће у земљама Истока, можда у Латинској Америци кроз следећих трисет-четрдесет година још постојати услови за нека идеолошка друштва, али Европљани су то већ оставили иза себе. Мислим да ће се друштва сада приклањати прагматичној линији, иако то није разлог за радост. Једно је у сваком случају за прагматизам карактеристично; он узима у обзир сваку могућност избора, не искључује ни религијску или метафизичку опцију. То нас обавезује да о једноме више не говоримо: да је релагиозан човек бољи од нерелигиозног, па макар у својим срцима и мислима тако мислили и макар његов живот био занимљивији, бескрајно занимљивији. Сматрам да корени свеколиког зла постоје у речима: „Ја сам бољи од другог човека."

Често помињете улогу коју је Милош, поред Ахматове и Одна, одиграо у Вашем животу. Занимало би ме да сазнам за више појединости. Претпостављам да су то била она духовна искуства, из реда оних о којима смо на почетку говорили.

Милош је напросто нечувена присутност. Имам срећу да га лично познајем. Прво, превео сам нешто његових песама. Друго, веома много ми је помогао. Послао ми је кратко писмо у тренутку кад сам стигао у Америку — писмо које ми је одмах помогло да превладам сумње које су ме тада растрзале. Поред осталога (на пример, о преводима), писао ми је у том писму да разуме како бринем хоћу ли успети да наставим писање у страној земљи. Ако не успеш — писао је — ако доживиш разочарење, нема у томе ничега лошег. Видео сам многе којима се то десило. То је потпуно људски, то је сасвим правилно ако човек пише у границама своја четири зида, у контексту који познаје. Ако би ти се — писао је — тако десило, то ће показати твоју праву вредност, да си добар писац домаћих проблема. Тек када сам прочитао те речи, рекох себи — не! И на то ме сам му веома захвалан. Сем тога, и независно од свега — завидим му. Завидим му на дугом животу, и хтео бих да будем тамо где је он био у двадесетим, тридесетим годинама. Жалим што ми нису дата та искуства каква су дата њему, али више од свега дивим се његовом уму. Та веза с манихеизмом. Бијемо би тке око овог и оног, јер нема ничега лепшег од свађâ са Милошем. То невероватно много обогаћује. Није реч само о културним разликама, о културном наслеђу које носи — ту се ради о методологији мишљења, о његовом прецизном расуђивању. Дивно је с њим претресати проблеме естетике, на пример, апсурдност, апсурд у књижевности, да би се прешло на дискусију о естетици, која после тога прија као сух хлеб.

Јесте ли имали друга, једнако вредна искуства с пољском књижевношћу, с пољским писцима?

Норвид.

Разумем. А од савремених — на пример, Гомбрович, писац који је изазвао нечувен утицај на младо поколење Пољака?

Могу то да разумем, мада за мене Гомбрович, колико год да волим **Фердидурке** и — који су остали наслови? Заборавио сам.

Космос, Порнографија.

Да. Колико год да их волим, увек сматрам да је захваљујући околностима — пакосним околностима — Гомбрович ступио на пут самообожавања. Био је читавим собом књижевни лик, и његов темперамент је потпуна супротност мога — јер ја не пишем много. Не правим књижевност од свега. Напросто себе сматрам — не говорим да бих се хвалио — пре центлменом, који се с времена на време позабави компоновањем песме или комадићем прозе. А Гомбрович . . . заиста, његов живот је сама књижевност, а и он сам је себе и све случајности узимао, бар како ја то осећам, мало превише озбиљно. То је мој лични поглед који ничим не умањује Гомбровича. Напросто га тако видим. А што се тиче других пољских писаца — мислим да у највеће што сам у животу добио спада Норвид. Мало сам га превео на руски, заиста мало, шест или седам дужих песама, и тврдим да од песама које знам, нема ни на једном језику веће но што је **Бемовој успомени — посмртна рапсодија.** Тако се десило да је знам напамет. Напросто . . . тај вектор трагедије у његовом гласу . . . За мене је он важнији песник него Бодлер — из истог су времена, а колико истакнутије дело. Колико год да мало марим за његове дуге сценске поеме, неке друге његове песме просто су невероватне, колико иду испред свог времена. Трудим се да не претерујем, али то је просто потресно: пронаћи такав тип осетљивости у XIX веку . . . Знате, у Риму, у via Sistina стоје две куће врата до врата, и на сваким од њих плоча. У овој кући је годинама тим и тим (чак и датуми се слажу, готово идеална подударност, разлика је година или две) становао Норвид, а поред те куће, у суседним вратима — Николај Гогољ.

А хоћемо ли стићи да кажемо коју реч и о Хербертовој поезији?

Преводио сам Херберта. И много волим Збигњева. Необично сте срећни ви, Пољаци, да у једном веку или тачније у једној половини века, имате песнике тога ранга као што су Милош и Херберт. Ради праве мере додао бих и Шимборску — не целу Шимборску, него неке њене песме, велике песме, велику поезију. Жалим што ми нико није понудио да припремим њене изабране песме. А што се Херберта и Милоша тиче, додао бих да ми је тешко рећи који је од њих бољи од другога. На тим висинама нема хијерархије, колико год да би у извесном смислу — пошто Милош делује на пространијем пољу — могло да се тврди да укључује и Хербертов идиом, док се Херберт не служи Милошем. Толико у име неке крајње анализе, шта има, просто ми је тешко да кажем колико волим Херберта, не налазим речи да то изразим, али — на тим висинама нема хијерархије и чак у томе што говорим не покушавам да их упоређујем. Сажео бих овако: Милош је био за мене већи метафизички догађај, него Херберт, али не бих хтео да живим само с Милошевим песмама, без Хербертових песама. То ме тера да утолико више ценим Милоша, а преко његова присуства — да тим више ценим Херберта. Постоји у њему нека врста суровог естетског избора, и у мојој завршној анализи би он, Збигњев, био велики естетичар, велики естет. Човек који је установио хијерархију вредности и извршио избор не управљајући се моралом, него укусом. Нешто у томе смислу је чак и написао.

Песму. Чувену. Снага укуса.

Дабогме. **Снага укуса.** Више не пратим пољску поезију као некада — кроз последњих десет-петнаест година нисам с њом имао контакта и већ заправо не знам ко је ко. На пример, не знам ко је Милошев наследник, али барем знам ко је Хербертов наследник. Мислим да Загајевски у разним правцима развија хербертовски идиом. Загајевски је апсолутно изузетан песник, и у последњих десет-петнаест година он је моје највеће откриће у пољској поезији. Истина речено, Адам и ја смо пријатељи, и то је једно од најважнијих пријатељстава која сам склопио у животу. То је све. ■

Ајова Сити, 28. новембар 1989.

Превео с пољског: Петар Вујичић